

Ulf von Strauss FILMCENTRUM 1969

Hej, det är Steffi. Jag är så ledsen.
Jag har dåliga nyheter.

Rösten i telefonen tillhör Stefania Lopez Svenstedt. Jag har inte hört ifrån henne på länge. Senast var det ett dödsbud. Tonen i hennes röst skvallrar om ett nytt.

Rösten slungar mig nästan fyrtio år tillbaks i tiden. Det är sommar 1969. Jag sitter i restaurangen på hotell Amaranten på Kungsholmsgatan i Stockholm med Stefania och hennes man, Carl Henrik Svenstedt, Carl 'Enrik, som Stefania säger med sin omisskännliga italienska brytning. De ska granska mig inför ett jobberbjudande.

Jag hade tagit studenten som helklassiker, latin, klassisk grekiska, tre år tidigare, vikarierat som lärare, gjort lumpen på I i Ulriksdal, läst historia och filmhistoria (för Rune Waldekrantz) på universitetet i Stockholm, arbetat i styrelsen för Studentfilmstudion och börjat skriva i filmtidskriften Chaplin.

På sommaren 1969 skulle min studentkamrat Harald Sterne spela in sin första film. Jag anställdes som chaufför. Filmens producent var Uffe Berggren, Haralds och min gemensamma vän från Studentfilmstudion, en av filmens fotografer var Janne Lindqvist.

FilmCentrum kom till i köket hemma hos Sven Frostenson i hans lägenhet på Idungatan i maj 1968. Sven var son till prästen och psalmdiktaren Anders Frostenson, aktiv VUF:are, utbildad vid filmskolan IDHEC i Paris. Året innan hade Sven gjort en reportageresa i Algeriet och spelat in en film, *Jorden och oberoendet*. När han färdigställt den upptäckte han att för en sådan film fanns ingen distribution i Sverige. Kom ihåg att det vid denna tid fanns en tevekanal i landet och ett fåtal, helt kommersiellt inriktade, så kallade smalfilmsdistributörer. Det rädde i praktiken en rätt sträng censur. Det var ytterst en fråga om yttrandefrihet.

Hur skulle den nya filmdistributionen organiseras? Hur skulle den finansieras? Hur skulle urvalet av film göras? Sven hade tagit kommandot. Med SF:s hjälp fixade han fram ett kontor med kassematt souterrain på Kungsholmstorg 2, nästan nere vid Norr Mälarstrand.

Trångt, men ändamålsenligt. Katalogen skulle vara helt öppen. Vem som helst kunde deponera vilken film som helst för distribution. FilmCentrum skulle vara en politiskt oberoende, ickekommersiell organisation, kontrollerad av filmarna själva genom en styrelse vald av årligt möte. Djärva, radikala beslut alla.

När det kom till finansieringen började problemen. Sven inledde förhandlingar med huvudfienden. Vem var huvudfienden? Harry. Harry Schein. Filminstitutets skapare och enväldige härskare.

Harry hade tillskapat sitt institut genom en uppgörelse med sina kompisar, Krister Wickman och Olof Palme, tongivande i tidens socialdemokratiska regering. Wickman var ~~finansminister~~ ^{Finansminister}. Genom att ta bort nöjesskatten på biobiljetten och istället låta tio procent av biljettpriset gå till Harrys nyinstittade institut skulle det se till att skapa svensk kvalitetsfilm för pengarna. Snillrikt uttänkt av vattenreningsingenjören. Det fanns bara två hakar.

Den ena är aktuell ännu idag: för att det ska komma in pengar till "god" svensk film krävs att fler och fler ser "dålig" Hollywoodfilm. Den andra var att Harry såg som sin självpåtagna uppgift att definiera själva kvalitetsbegreppet.

Harrys svar på Svens finansieringspropåer var glasklart: förutsättningen för pengar är en selektiv, kvalitetsmärkt katalog. Sven gav sig in i en diskussion med Harry, något som inte uppskattades av kamraterna, som dittills varit ovetande.

Och nu satt jag alltså här på Amaranten på förslag av Uffe Berggren och Janne Lindqvist och skulle skärskådas av Carl Henrik Svenstedt och Stefania, som vid den här tiden ännu hette Börje, inför en jobberbjudan med en unik, helt öppen, filmkatalog.

I september 1969 anställdes jag som ombudsman på FilmCentrums kontor på Kungsholmstorg. Tjänsten var en betald halvtid. I praktiken kom jag att arbeta i två år på heltid med ett oräkneligt antal obetalda övertidstimmar. Nätterna när jag sov över på kontoret på ett skrivbord med telefonkatalogen som kudde var inte få. Stefania satte mig in i arbetet, sedan fick jag en sekreterare till min hjälp, Kerstin Eriksdotter. Kerstin hade jobbat som scripta och ville byta ut låtsas mot verklighet ett tag, hon var en klippa. Cool, skulle man sagt idag. När Kerstin så småningom ville byta tillbaka, hoppade Gunnel Lindqvist in på hennes post. Vi skulle långt senare komma att kampera ihop också på tidskriften Film & TV:s redaktion. Filmerna synades, lappades och lagades och känkades iväg till posten på Hantverkargatan av en sällsam halvindian, Ivan Anderschou. När Ivan bestämde sig för att, som jag minns det, följa i sin namnes och idols, Ivan Agueli, fotspår, ersattes han en tid av Ulf Palmenfeldt. Efter honom kom en ung studentska från Skellefteå, Lena

Wallfelt, att sträva uppför Kungsholmstorg med den tunga filmpirran mot posten. Lena har blivit FilmCentrum trogen hela sitt yrkesliv och är väl ensam om att ha gjort karriär där.

Vi arbetade på vårt lilla kontor från morgon till kväll i en febrigt entusiastisk, hängiven stämning. Det ringde oavbrutet i telefonerna. Det strömmade in filmbeställningar från hela landet. Filmare kom och gick mellan inspelningar. De politiska och filmpolitiska vågorna gick höga. Det var trångt. Mitt i all röran försökte vi göra vårt jobb. FilmCentrum var den naturliga mötesplatsen för den radikala dokumentärfilmen utanför det kommersiella etablissemangen.

Vintern 1969 pågick den stora gruvarbetarstrejken i Kiruna. Lasse Westman och Lena Ewert filmade. Då och då kom Lasse ned till Stockholm och FilmCentrums kontor för att hämta mer råfilm, som vi skrapat ihop till. Uffe Berggren och jag sprang i miljonprogrammets oändliga trappor och delade ut flygblad som ville väcka "folkets" solidaritet med gruvarbetarna.

Jag har ett intensivt minne av Lennart Malmers och Ingela Romares besök när de mellanlandade i Sverige och kom förbi och berättade om de senaste fasorna i Vietnam eller om någon gerillatriumf i Moçambique. De var ständigt utmattade intill bristningsgränsen, det stod ett skimmer runt dem, de lystes liksom upp inifrån, besjälade, som jag uppfattade det, av sin självpåtagna uppgift, av Saken. Ett välriktat slag vid rätt tidpunkt mot Lennarts och Ingelas enkla studentlägenhet i Bergshamra hade kunnat slå ut stora delar av ledningarna för de afrikanska befrielseströrelserna, som ofta kamperade där under sina otaliga Sverigebesök.

Vilken var då Saken? Ja, det var förstås den antiimperialistiska kamp som pågick i Asien, Latinamerika och Afrika. Glöm inte bort att vid den här tiden i Sverige var, vad vi lite lättvindigt kan kalla vänsterrörelsen, mycket stark på många håll i samhället. Även de som idag förnekar sitt engagemang denna tid, och de är som bekant inte få, torde hålla med om att det rådde en brytningstid, att det var en punkt i historiens lopp där allt ett ögonblick, ett mycket kort ögonblick, stod och vägde. Många arbetade i en stark övertygelse om att de, just de, befann sig i ett ögonblick lånat från evigheten och att om de lade på ett extra kol, så skulle historien tippa över åt deras håll. Det skulle bli slut på orättvisor och förtryck, privategoism och konsumism. Monopolkapital och kolonialism skulle störtas över ända. En fri och lycklig människa skulle stiga fram. Ägare till sin tanke och till sitt arbets gåvor. Det blev inte så. Men sådan var, välgrundad eller ej, tidsandan.

Afrikanska och Latinamerikanska gerillaledare, av vilka en del senare

skulle komma att bli ledare i sina respektive länder, träffades i den lilla källarlokalen. Hit kom på ett självklart vis vietnameser, svarta pantrar, amerikanska deserterade soldater på flykt.

Det var intensiva år, tumultuariska, underbart omvälvande för mig, tjugotvå, tjugotre år gammal. Tron på den rörliga bildens upplysande och revolutionerande kraft var omätlig.

Vad var det för filmer vi med sådan verv skickade ut? Om man tittar i FilmCentrums första lilla katalog, kan man få intrycket att det mest var konstfilm och experimentfilm.

Det hade funnits ett uppdämt behov av att visa upp sådana. De hade ofta tillkommit under stora uppostringar och sedan nekats distribution. Vi distribuerade dem. Men den stora efterfrågan gällde andra filmer.

1969 pågick USA:s krig i Vietnam för fullt. I Sverige fanns, främst bland de unga, en växande opinion mot den amerikanska krigsföringen och ett växande stöd för den vietnamesiska motståndsrörelsen i södra Vietnam, FNL, och för Nordvietnam. Båda var representerade i Stockholm. De försåg FilmCentrum med filmer.

Det var enkelt hopkomna filmer, vars främsta syfte var att visa ovedersägliga bildbevis på amerikanarnas urskillningslösa bombningar av civila och deras kemiska krigsföring, särskilt de förfärliga napalmbombningarna. Jag vill gärna tro att våra ansträngningar spelade en inte så liten roll för omsvängningen av den svenska opinionen i början av sjuttioalet.

Nu fanns i Sverige två tevekanaler, men fortfarande inga eller nästan inga bilder från kriget i Vietnam. 1970 kom de första svenska dokumentärbilderna. Lennart Malmer och Ingela Romare gjorde *Att samla bevis* för Sveriges Radios andra kanal och FilmCentrum såg till att skicka filmen land och rike runt. Jag kan än idag känna den vrede som bilderna i den filmen framkallade då jag såg den för första gången. Det var en chock. De steg fram en efter en framför Lennarts kamera, dessa arma offer för den högteknologiska supermaktens senaste uppfinningar: sönderbrända små barn, bondflickor utan armar och ben, gubbar med halva ansiktet bortslitet.

1967 eller 1968, jag minns inte säkert, var jag på universitetets kårhus på Holländargatan i Stockholm för att lyssna på "en svart, arg negerledare" som det stått på anslaget i hallen.

Jag var helt oförberedd, ung, visste föga om de svartas situation i USA. Talaren var inte många år äldre än jag själv, tjugofem kanske. Han såg ut som en nubisk gud. Lång, smärt, med cacaohy, svart var han då inte. Han var en lysande talare. Han hade en karismatisk utstrålning och trollband den

vanligtvis rätt oregerliga studentpubliken. Han var Stokely Carmichael. Och arg var han inte heller. Han var rasande. Han var full av – hat. Han berättade saker om mitt drömland, Howard Hawks och Jack Kerouacs hemland, som jag bara vagt börjat ana i samband med kriget i Vietnam. Black Power is Black Powder, sa han, och spände ögonen i sin vita studentpublik. Jag fascinerades och vred mig besvärat i en kluven känsla av att vara på en gång åklagare och anklagad.

På hösten 1969 var en av FilmCentrums mest efterfrågade filmer en film från det amerikanska radikala, oberoende Newsreel, *Huey*. Alla ville ha den lilla filmen, trettio minuter och svartvit. Vi hade bara några få kopior och de var ute jämt: skolor, fackföreningar, och hela den långa raddan politiska partier och föreningar till vänster om socialdemokratin, inte så få...

Aldrig fick jag tillfälle se filmen.

Så en kväll stal jag mig till en körning av en kopia som mellanlandat. Och där var han igen, min förhållande retor, Stokely Carmichael. Filmen var en plädering för frigivandet av en av grundarna av Svarta Panterpartiet, Huey P (ercy) Newton. Han hade i oktober 1967 skjutit en vit polis till döds i en eldstrid efter att ha lockats i en av polisen gillrad fälla. Filmen är en inspelning av ett jättemöte som hölls i en stor sportarena i San Fransisco året efter, då Huey dömts till fängelse. Publiken är ett hav av militanta svarta pantrar i svarta baskrar, svarta skinnjackor, svarta polotröjor, svarta byxor, svarta skor. En efter en stiger de upp, de arroganta, intelligent, vackra ledarna, redan vid den här tiden legendariska: Bobby Seale, Angela Davis, Eldridge Cleaver, Stokely Carmichael. En stor affisch med den symboliska bilden av den fängslade ledaren, Huey, står uppställd på talarpodiet. Detta är bilden som skrämde vettet ur det vita etablissemangen: Huey sitter i en rottingstol som påminner om en primitiv afrikansk tron. Han är iklädd svart basker, svart skinnjacka, tittar betraktaren rakt i ögonen, med ett afrikanskt spjut i ena handen och ett M-1 automatgevär i den andra.

Vilka var det som ringde stup i ett i våra telefoner? Ja, många FNL-föreningar, många engagerade i de svartas situation i USA, alltså. Men också påfallande många lärare. Radikala, medvetna gymnasielärare över hela landet, inte bara i större städer, ofta i avkrokar, som jag minns det, det var någonting rörande med det. De såg nya möjligheter att använda film i sin undervisning på nya sätt, bortom den konservativa, ofta bigotta, traditionella så kallade skolfilmen med sin förmenta saklighet och objektivitet. Många samtal kom från folkhögskolor, museer, politiska föreningar, mest på vänsterkanten, kulturföreningar över hela landet, kulturavdelningen i Stadshuset i Stockholm

var flitig beställare, men också många mindre städer ute i landet. De här var de som ringde de här åren, som jag minns det.

Mycket av min tid gick åt till att tala i telefonerna. Ta emot beställningar och organisera föreningens arbete. Mitt inflytande var emellertid ringa.

På styrelsemötena satt jag som sekreterare. Ordförande var Eric M Nilsson. Arbetet hade organiserats i utskott, efter en modell som jag tror Calle Slättne utformat efter mönster från Sveriges Radio. Calle var också Eric M:s uttolkare. Eric var vår stora stjärna, men hans utsagor var emellanåt en smula orakelmässigt dunkla. Uffe Berggren var föreningens motor, medlare och pragmatiker. Motorn hackade sällan, nästan aldrig. Han var verkligen en outtröttlig pådrivare. Janne Lindqvist, Carl Henrik och Stefania var fantasier och strateger på samma gång. Stefan Jarl hade hand om det fackliga utskottet. Jag tror inte jag överdriver om jag säger att han mer eller mindre ensam skapade den filmfackliga rörelsen i Sverige, senare fick han Stig Holmqvist till hjälp, vill jag minnas. Stig Björkman hade hand om informationsutskottet. Tidningen Rapport från FilmCentrum (Film & TV: s föregångare) sköttes av löpande redaktörer. Vi hade inte råd att trycka den, vi hjälptes åt att stencilera den på en gammal apparat på VPK:s kansli, högst upp på Kungsgatan. Jonas Sima, Berndt Klyvare och Rune Hassner var också med i styrelsen den här tiden. Berndt och Rune var lite äldre och redan etablerade.

I april 1970 skrev Mauritz Edström, som vid den tiden var landets ledande filmkritiker, en stort uppslagen artikel i Dagens Nyheter om FilmCentrum. Rubriken löd: "Svensk film förnyas i källarlokal". Var det sant? Ja, det hade kanske kunnat bli så. Vi hade idéerna vid den här tiden. Men det var Harry Schein som hade pengarna. Harry hade fått oss på hjärnan, det framgår också tydligt i hans memoarer. Vi skulle bekämpas till varje pris. Dubbel-maoister, kallade han oss. Var det sant? Nej. Tusen blommor blommade på riktigt. Det var högt i tak. Idérikedomen och kreativiteten var gränslös. Men vi hade i vår tur fått Harry på hjärnan. Jag blir trött ännu idag, när jag tänker tillbaka på de oändliga styrelsemötena när Harrys senaste utspel skulle analyseras och vi alla la pannorna i djupa veck och som kremlologer vände och vred på varje ord som fallit från Harrys läppar.

Vilken var FilmCentrums stora betydelse då? De av oss som var med de här avgörande åren har säkert flera och olika svar på den frågan. För min del tror jag att jag vill svara att det var att vi lyfte upp frågan om den rörliga bildens distribution i vårt land som en fråga om yttrandefrihet. Det kan låta självklart idag. Men det var det inte då.

Om FilmCentrum då, 1969, 1970, var en sprängkil i svensk film är man

väl idag kanske mer av en hörnsten. Man kan inte tänka bort FilmCentrum från filmkartan utan att ett vitt fält uppstår. Det är, även idag, en fråga om yttrandefrihet. Ty FilmCentrum är, även idag, fyrtio år senare, filmarnas organisation. Det är värt att komma ihåg, även i dagens verklighet med datorer, Youtube och ett oräkneligt antal tevekanaler.

För mig personligen var de här åren en avgörande tid. Jag räknar alla från då som vänner för livet, även om vi hade våra hårda duster, även om vi i flera fall kommit att gå skilda vägar. Vår idégrund var väl en slags frihetlig socialism på humanistisk grund. Vi trodde på frihet och jämlikhet, på solidaritet och alla människors lika värde. Vi reagerade på klassförtryck och på rasförtryck. Vi misstrodde överheten. Vi tyckte att det var rätt att göra uppror. Flumcentrum kallades vi av de "vetenskapliga" socialisterna som tillhörde någon av alla de politiska organisationerna tre, fyra, fem steg till vänster om det som idag är V. De blev i många fall senare i livet det borgerliga, kapitalistiska samhällets stöttepelare på många viktiga poster. De flesta av oss tycks ha hållit fast vid vårt flum.

Jag kunde inte leva av min lilla halvtidslön som ombudsman. Jag försörjde mig som filmkritiker i borgerlighetens husorgan, Svenska Dagbladet. Ingen av kamraterna bråkade på mig för det.

Eric M förlöste mig som blivande filmare. "Allting är möjligt. Men inte hur som helst!"

Tack, Eric!

Jag ville filma. Jag insåg att jag inte skulle kunna filma som Lasse Westman, som deltog i gruvarbetarnas kamp med is i skägget och snö på sin Leninflint eller gå på ändlösa vandringar i djungeln med gerillan i Guinea-Bissau som Lennart Malmer och Ingela Romare.

Jag ville ta fasta på det första ledet i ordet dokumentärfilm – dokument.

Så ville jag arbeta: att dokumentera det som jag fann viktigt, något, någon, i vår tid med uppbyggandet av alla mina konstnärliga krafter för att tidlost överlämnas till dem som kommer efter oss. Ingen bråkade på mig för det. Kamraterna sa lycka till, vi ses längre fram på livets slingriga stig.

Jag har filmat i trettiofem år nu. För all tid präglad, har jag på senare år insett, av de omvälvande åren 1969–71 på FilmCentrum.

Stefania sväljer gråten.

Nu kommer hennes budskap. Jag anar det värsta.

– Berndt är död.

Ännu en kamrat från de där enastående åren, den fine stillbildsfotografen och filmaren, den älskansvärde Berndt Klyvare, har stupat.